

birincisi, Haçlı seferleri sırasında Mısır ve Ortadoğu'nun siyasî ve iktisadî tarihi, ikincisi İslâm dünyasında felsefe ve tabii ilimler tarihi, üçüncüsü de Arabi- tiğin popülarize edilerek Avrupalılar'ın İslâm kültürü hakkında bilgi sahibi ol- malarını kolaylaştırmaktır. İlmî çalış- malarında Doğu'ya sempatiyle yaklaştığı söylenen Gottschalk aslında, kökleri asır- larca geriye giden müsteşrik geleneği- nin samimi bir takipçisi ve nâkili olarak Batı dünyasındaki İslâm'a bakış şekli- ni tasdik ve tekit eden eserler bırakmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, Av- rupa'da yaşayan insanların savaş sebe- biyle kaybettikleri Avrupalılık şuurunu yeniden kazanmaları için, İslâm ve müs- lümanlar hakkındaki eski görüşleri ha- tırlatan bazı yazılarını geniş halk kitle- lerine hitap eden bir üslûpla yazmıştır. Mısır'ın iktisadî hayatını konu seçmesin- de ise Berlin'deki hocası Becker'in da- ha önce yaptığı çalışmaları derinleştir- rek tamamlama amacının yattığı söyle- nebilir.

Eserleri. 1. *The Katalog of Mingana Collection IV/1-2 (Islamic Arabic Manuscripts)* (Birmingham 1948-1950). İngil- tere'de bulunduğu sırada Mingana koleksiyonunun kataloguna yaptığı bir kat- kıdır. 2. *Al-Malik al-Kâmil von Egypten und seine Zeit* (Wiesbaden 1958). Eyyü- bî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muham- med (1218-1238) hakkında Mısır ve Or- tadoğu'nun XIII. yüzyıldaki tarihine iliş- kin büyük bir eserdir.

Gottschalk'ın kaleme aldığı makale- lerden, İslâm felsefesinin antik ilimler- den neler aldığını konu eden "Die Rezep- tion der antiken Wissenschaften durch den Islam" adlı çalışması *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wis- senschaften Wien. Phil.-hist. Klasse'*- de (sy. 102 [1965], s. 111-134), Arap kül- türüyle ilgili olarak kaleme aldığı "Die Kultur der Araber" adlı çalışması da *Die Kultur des Islam* adlı kitabın içinde ya- yımlanmıştır (ed. E. Thurnher, Frankfurt 1971). Bunlardan başka "Abū 'Ubaid al-Qāsim b. Sallām" (*Der Islam*, XXIII [1936], s. 245-289); "Al-Anbaratür / Imperator" (a.e., XXXIII [1957], s. 30-36); "Die Aulād Saih aş-Şuyūh (Banū Hamawiya)" (*WZKM*, LIII [1956], s. 57-87); "Die Arabistik in Ös- terreich" (*Bustan*, IV [Wien 1963-1964], s. 3-7) başlıklı yazılarla *The Encyclopaedia of Islam*'ın ikinci edisyonunda (*EI*²) "Abū 'Ubaid al-Kāsim", "Awlād al-Shaykh", "Al-Kāmil (Al-Malik)" ve daha başka mad- deler yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Necib el-Akiki, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 291-292; G. Degener, *Bibliographie der Deut- schsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, III, 117-120; H. Eisenstein, "Hans Ludwig Gottschalk (24. März 1904 bis. 17. Juli 1981)", *Af.O*, XXVIII (1981-82), s. 274-275; A. A. Ambros, "Hans L. Gottschalk (1904-1981)", *WZKM*, LXXIV (1982), s. 7-9; J. W. Weil, "Hans Ludwig Gottschalk (1904-1981)", *Isl.*, LIX/2 (1982), s. 189-190.

RIZA KURTULUŞ

GOYGÖYÇULAR

Eskiden muharrem ayının
ilk günlerinde gruplar halinde
dolaşarak dilenenler için
kullanılan bir tabir.

Eski İstanbul hayatında, Şehzadeba- şı'nda Tabhâne (Tavhâne) denilen vakıf binada oturan ve çoğunluğu Anadolu- dan gelmiş kör, topal ve sakatlardan meydana gelen topluluk, muharrem ayı- nın girmesiyle birlikte önlerine gözleri gören bir rehber olarak şehir sokakları- na dağılırlardı. Birbirlerinin birer adım arkasında ve öndekinin sol omuzuna ve- ya da değneğine tutunarak altışar kişilik gruplar halinde dolaşan goygoyçular, mahalle halkı tarafından yiyecek ihti- yaçlarını karşılamak ve helva, aşure vb. yapmak üzere verilen erzakı, omuzla- rında taşıdıkları ortasından bölünmüş iki taraflı ve iki ağızlı torbalara koyar- lardı. Bu erzaklar torbaların gözlerine şu şekilde yerleştirilirdi: İlk iki göze yağ, üçüncü ve dördüncü gözler pirinç, bul- gur; beşinci ve altıncı gözler un, irmik; yedinci ve sekizinci gözler şeker, sa- bun; dokuzuncu ve onuncu gözler fa- sulye, mercimek; son iki göze de tarha- na, çay ve kahve konurdu. Goygoyçular ayrıca sadaka olarak para da alırlardı; hatta içlerinden bazılarının fazla erzakı pazarlarda sattığı da görülürdü. Bunlar

başlarındaki külâhlarına ince beyaz ye- meni sarar, sırtlarına ince beyaz cübbe, ayaklarına sarı papuç giyerek ellerine aldıkları uzun bir asâ ile gezerlerdi.

Goygoyçular sokak sokak dolaşırken Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hü- seyin'in Kerbelâ'da şehid edilmeleri ha- disesini konu alan mersiye, kaside ve ilâhiler okurlar ve okudukları eserlerin her mısraının veya her kıtasının sonun- da topluca "hey kaygulu cânım" sözünü nakarat halinde tekrar ederlerdi. Zaman- la "yâ hoy goy goy cânım" şeklini alan ve hususi bir âhenkle terennüm edilen bu ifade sebebiyle halkın bu kişilere "goygoycu" adını verdiği söylenmekte- dir. "Yâ hoy goy goy cânım" ifadesinin "el-hayyü'l-kayyüm"dan bozularak or- taya çıktığını ileri sürenler de vardır.

"Hoygoyçular" da denilen bu topluluk bir sokağın başına gelince halka olup durur, başlarındaki rehber "Allah Allah, bir Allah, kadîm Allah, şühedâ-i Kerbe- lâ, İmam Hasan ve Hüseyin aşkına, ce- mî-i enbiyâ ve evliyâ keremine, cümle mertler (cömertler) demine, gelip geçmiş müminlerin ervâhına hû diyelim hû" şek- linde bir gûlbank çeker, diğerleri de bir ağızdan "hû" diyerek karşılık verirlerdi. Gûlbankın okunması sırasında evin ka- pısı açılıp da para yahut aşure harcı uza- tıldığında artık okumaya devam edilme- yerek duaya geçilirdi.

"Kerbelâ'nın yazıları şehid olmuş gâ- zileri / Fatma Ana kuzuları Hasan Hüse- yin'dir // Kerbelâ'nın tâ içinde nûr bal- kır siyah saçında / Yatır al kanlar için- de Hasan ile Hüseyin'dir" mersiyesi ve güftesi Şeyhoğlu'na ait, "Hasan ile Hü- seyn'e olan işlere / Gökte melek yerde her can ağıladı / Görün görün yezidlerin halini / Bağladılar hep suların yolunu / Soldurdular Fatma Ana gülünü / Yâ hoy goy goy cânım!" ilâhisiyle Yunus Emre'- nin meşhur, "Dolap niçin inilersin" na- karatlı, "Beni bir dağda buldular / Ko- lum kanadım kıldılar / Dolaba lâyük gör- düler / Anın için inilerim" ilâhisi goygoy- çuların sıkça okudukları eserlerdendir.

Goygoyçular topladıkları erzakla pişirt- tikleri aşureyi hem kendileri yer hem de başkalarına dağıtırlardı. Sekiz on gün devam eden bu tür dilencililiğin sadece İstanbul'a mahsus bir âdet olduğu söy- lenmektedir. Goygoyçuların hangi tarih- ten itibaren İstanbul sokaklarında gö- rülmeye başladığı bilinmemekte, an- cak II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kal- dırmasından (1826) sonra ortaya çıktık- ları sanılmaktadır. 1909'da II. Meşrutî-

Goygoyçuları tasvir eden temsili bir resim (*Resimli Tarih Mecmuası*, III/36, s. 1)

yet'in ilân edilmesiyle dilenmeleri yasaklanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Ergun, *Antoloji*, II, 121; Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul* (haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 85-86; Musâhipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı* (İstanbul 1946), İstanbul 1992, s. 123-124; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (nşr. Kâzım Arısan — Duygu Arısan Günay), İstanbul 1995, II, 319-320; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 124; Rıza Tevfik, "Asrî Goygöyücler", *Aydede*, sy. 46, İstanbul 1338; Tâhirülmevlî, "Muharremü'l-Harâm", *Mahfel*, sy. 3, İstanbul 1339, s. 45-49; Ercümen Ekrem Talu, "Goygöyücler", *Resimli Tarih Mecmuası*, III/36, İstanbul 1952, s. 1928-1930; Cemâleddin Server Revnaköğlu, "Yûnus'un Bestelenmiş İlahileri Nerede ve Nasıl Okunurdu", *TY*, sy. 319 (1966), s. 130; Efdalüddin, "Aşure Goygöyücleri", *İTA*, I, 614; Pakalın, I, 673-674; "Dilenciler (Goygöyücler)", *TA*, XIII, 271-272; Halil Can, "Dini Müzik - 5 -", *MM*, sy. 296 (1974), s. 21; "Goygöyücler", *TDEA*, III, 345-346; Uğur Gökteş, "Goygöyücler", *DBİstA*, III, 404.

NURİ ÖZCAN

GÖK

(bk. SEMA).

GÖK KUŞAĞI

Güneş ışınlarının atmosferdeki su zerrecikleri geçerken kırılması sonucunda meydana gelen çok renkli yay takımı.

Türkçe'de "ebem kuşağı", "alkım" ve Arapça "alâimü's-semâ"dan bozma "eleğimsağma" adlarıyla da anılan gök kuşağına klasik Arapça metinlerde daha çok "kavs-i kuzah" denildiği görülmektedir. Eski çağlara doğru gidildikçe dini-mitolojik anlamlar yüklenen "kavs" ve "kuzah" kelimeleri, İslâm kültüründe genellikle meteorolojik bir hadisenin veya bunu inceleyen ilmin adı olmuş (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1362) ve bu olaya tabiat ilimleri açısından açıklamalar getirilmiştir.

Kavs, Mezopotamya çivi yazılı belgelerle Ahd-i Atık'te de adına rastlanan ve tasvir sanatlarında omuzunda yay, elinde yıldırım demetiyle resmedilen bir Edomî-Nabatî tanrısıdır. Fırtına tanrısı olduğu anlaşılan Kavs, eski Arap tanrıları sisteminde (panteon) yay çeken sakallı bir erkek şeklinde tasavvur edilmiş, sonraları ise bereketli yağmurları yağdırdığına inanılan gök kuşağı ile sembolleştirilmiştir. "Sarı, kırmızı ve yeşil renklerden oluşan kuşak" anlamına gelen kuzah kelimesi kavsın yanına bu tanrıya ait bir niteliği belirtmek için göçebe Arap-

lar'ca eklenmiş olmalıdır. Ancak bu kelimenin giderek belirtilen tanrının kendisini ifade etmeye başladığı anlaşılmaktadır. İbn Abbas'tan, "Kuzah'ın kavsı demeyin, çünkü Kuzah bir şeytanın adıdır; Allah'ın kavsı deyin" şeklinde aktarılan bir söz (Câhiz, I, 341; krş. Yâkût, IV, 341), ilk devir müslümanlarının bu terimin Câhiliye mitolojisiyle ilgisinin farkında olduklarını göstermektedir. Nitekim Nöldeke, Kuzah'ın şeytan olarak da anılmasını benzeri bir mülâhazaya bağlamakta ve kavs-i kuzah teriminin eski Edomî tanrısıyla ilgisinin bulunduğu inanmaktadır. Ayrıca Yâkût'un da işaret ettiği üzere (a.y.) Kuzah, Câhiliye Arapları'nın Müzdelife'de kutsal ateş yaktıkları bir yerin adıdır (*ERE*, I, 660-661). Ahd-i Atık'teki tufan kıssasında, "Yayımla buluta koydum ve benimle yerin arasında bir ahid alâmeti olacaktır ve vâki olacaktır ki yerin üzerine bulut getirdiğim zaman yay da bulutta görünecektir" denilmektedir (Tekvîn, 9/13-14). Buna göre gök kuşağının bulut üzerine konulması (işî biten yayın yerine asılması), Allah'ın yeryüzünde bir daha tufan halk etmeyeceği yolundaki ahdinin bir alâmetidir.

Gök kuşağını ilk defa tabiat ilminin konusu olarak ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutan Aristo olmuştur. Atmosferde bulunan su zerrecikleri ile gök kuşağının oluşması arasındaki ilişkiyi tesbit eden filozof, güneşle gözlemci ve yayın göreceli konumları arasındaki geometrik bağlantıyı da biliyordu. Ona göre gök kuşağının oluşmasında yalnızca yansıma etkiliydi ve buna havadaki nemin yoğun olduğu yerde güneş ışınlarının yansımaları sebebiyet veriyordu. Aristo'nun İslâm kaynaklarında *el-Âşârü'l-‘ulviyye* adıyla tanınan *Meteorologica* adlı eseri, modern anlayış bakımından geçersiz olsa da tabiat ilmi açısından ortaya konmuş bir gök kuşağı teorisinin İslâm dünyasında tartışılmasına yol açtığı için önem taşımaktadır (Kaya, s. 158-159; ayrıca bk. Sezgin, s. 113). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*'nde gök kuşağının tabii bir hadise niteliğiyle ele alınışı buna bir örnektir. Olayın güneş ışınlarının atmosferde kesif halde bulunan su zerreciklerini aydınlatarak yansımada meydana geldiğini ileri süren İhvân-ı Safâ, kuşağın dıştan içe doğru taşıdığı kırmızı, sarı, mavi ve yeşil renklerle dört tabiat, dört ahlâk ve hatta dört mevsim arasında sembolik tekabülîyetler kurar; ayrıca bu renklerin az veya çok oluşunun halk arasında belli kehanetlerle yorumlandığını ve esasen gök kuşağının firâset ilmiyle de

yakından ilgisinin bulunduğunu belirtir. İhvân-ı Safâ gök kuşağının, güneşin gökyüzündeki konumuna göre tam veya eksik bir çember şeklinde görüldüğünün ve renk sırası ilkinin tersi olan ikinci bir kuşağın da teşekkül edebileceğinin farkındadır; ancak bundan ötedeki açıklamaları fizik ve geometri âlimlerine bırakır (*Resâ'il*, II, 77-78). İbn Sînâ da gök kuşağı üzerine ilginç gözlemler yapmış, fakat olayın açıklanmasında Aristocu çizgiyi takip ettiği için sadece yansımayı esas almanın ortaya çıkardığı bazı teorik güçlüklerle karşılaşmıştı. Bununla birlikte onun gök kuşağındaki renklerin açıklanışıyla ilgili Aristocu tezleri yetersiz görüp neredeyse bütünüyle reddettiği, bu arada kendisinin de başarılı olamadığını samimiyetle ifade ettiği bilinmektedir (Sayılı, s. 236-241).

İbn Sînâ'nın çağdaşı İbnü'l-Heysem konuyla ilgili incelemelerini *Maqâle fi'l-hâlê ve kavsi kuzah* adlı eserinde ortaya koymuş, ancak o da olaya yalnızca yansıma açısından yaklaşarak meydana gelen görüntüyü yine ışığın kesif ve nemli hava veya buluttan oluşan içbükey bir küresel yüzeyde yaptığı yansımayla açıklamıştır. Halbuki gök kuşağının meydana gelmesinde diğer temel unsuru teşkil eden ışığın kırılması olayını biliyordu ve bunu *Maqâle fi'l-küreti'l-muhrika* adlı eserinde ele alıp incelemişti. İbnü'l-Heysem'in bu iki çalışmasının, daha sonra Kutbüddin eş-Şîrâzî'nin öğrencisi Kemâleddin el-Fârisî'nin (ö. 720/1320) modern görüş bakımından hayranlık uyandıran açıklamalarına hareket noktası teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Sabra, VI, 195, 205, 208; Topdemir, *Bilim Felsefe Tarihi*, sy. I, s. 190-193). Gök kuşağı olayının İslâm Ortaçağı'nda tek doğru ve parlak açıklamasını ortaya koyan Fârisî, İbn Sînâ'nın bir su damlası ile içi su dolu bir cam küre arasında daha önce kurduğu benzetmeden hareket etmek ve İbnü'l-Heysem'in "yakan küre" (el-küretü'l-muhrika) deneylerini göz önünde tutmak suretiyle teoriye küresel ortamda, aralarında bir yahut birkaç yansımanın vuku bulunduğu iki kırılma açıklamasını dahil etti ve iki kırılma arasındaki bir ve iki yansımayı ayrı ayrı tanımlayarak bunları ışın konileri terminolojisi içinde ayrıntılı bir tarzda ortaya koydu. Bu teorisini test etmek için de daha sonra Descartes tarafından tekrarlanacak olan "karanlık oda" (camera obscura) düzeneğine başvurup karanlık bir odada güneş ışınlarıyla aydınlatılan cam bir küre üzerinde ışığın durumunu gözlemledi. Yarı şeffaf